

MAREK SZAJDA
Instytut Historyczny
Uniwersytet Wrocławski

ARCHIWUM NAUKOWE PRZY ZARZĄDZIE GŁÓWNYM
POLSKIEGO TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO.
ZASÓB, FUNKCJONOWANIE ORAZ ZADANIA NA PRZYSZŁOŚĆ¹

Potrójny jubileusz Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego skłonił autora do napisania artykułu na temat zagadnienia działalności Towarzystwa na polu wydawniczym, a mianowicie, w jakim stopniu i w jakich dziedzinach w publikacjach PTL korzystano za źródeł archiwalnych, w jakim stopniu realizowano stawiane na Walnych Zgromadzeniach postulaty oraz w jakim stopniu opublikowane prace mogą przyczynić się do rekonstrukcji rozwoju procesu historycznego kultury ludowej w świetle dzisiejszej metodologii (Sobisiak 1955: 1).

Tak rozpoczyna się napisany przed laty tekst autorstwa Waleriana Sobisia-ka, późniejszego profesora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zatytułowany: *Zagadnienie źródeł archiwalnych w pracach Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*. Jest to prawdopodobnie jedyne opracowanie o tej tematyce w zbiorach Archiwum Naukowego przy Zarządzie Głównym PTL². Powstanie artykułu, 60 lat temu, zainspirowała zapewne sześćdziesiąta rocznica istnienia skupiającego etnografów stowarzyszenia.

Niniejszy tekst omawia zagadnienia zasobu Archiwum i jego wykorzystania z dwukrotnie dłuższej perspektywy czasowej. Prezentuję zasób AN, jego pozyskiwanie i użytkowanie na przestrzeni minionych dziesięcioleci funkcjonowania placówki. Staram się również odpowiedzieć na pytanie, czym jest dzisiaj materiał archiwalny oraz sama instytucja archiwów dla współczesnych antropologów i etnologów. Powodem powstania tekstu jest nie tylko okrągły jubileusz Towarzystwa, ale przede wszystkim potrzeba całościowego omówienia działalności AN i jego cennych zbiorów. Podane informacje można więc traktować zarówno jako

---

¹ Artykuł ten powstał w wyniku stażu, który odbyłem w Archiwum Naukowym przy ZG PTL w okresie od października do grudnia 2015 r.

² Dalej: AN.

przyczynę do stworzenia przewodnika po inwentarzu, jak i spostrzeżenia dotyczące działalności placówki i jej użyteczności w środowisku naukowym i pozanaukowym.

Krótką opowieść o długiej historii Archiwum Naukowego

W wielu wypadkach początki funkcjonowania różnych organizacji nie są dokładnie opisane. Opierają się w dużej mierze na domysłach lub częściowych materiałach archiwalnych, które nie wskazują tak bardzo oczekiwanych przez historyków dat i nazwisk założycieli. Losy AN wydają się aż nazbyt podobne. Powodem jest brak dokładnych danych, w tym dokumentów, które przekazywałyby cenne informacje o powstaniu instytucji i jej pierwszych latach. Najstarszą wzmianką, która odnosi się do powstania załączków Archiwum, jest podana w sprawozdaniu z posiedzenia Zarządu Głównego informacja o zatrudnieniu pisarza w celu „załatwienia czynności kancelaryjnych” (*Sprawozdanie...* 1896: 93). To dzięki jego działalności zakończone sprawy, wraz z upływem określonych terminów, mogły zostać przekazane do archiwizacji. Na tej podstawie w ramach Towarzystwa Ludoznawczego, prawdopodobnie już w początkowych latach, działało archiwum o charakterze zakładowym. Obecnie dokumenty, które wytworzono w pierwszych dziesięcioleciach funkcjonowania TL, stanowią jeden z najciekawszych zespołów przechowywanych w AN (sygn. 496).

Powszechnie za założyciela placówki przyjmuje się prof. Adama Fischera, wieloletniego sekretarza TL oraz redaktora „Ludu” (Gajkowska 1967: 25; Suchecka 1997: 163). Stąd można wnioskować, iż utworzenie Archiwum przypada na okres przed I wojną światową, być może około 1911 roku lub w kolejnych latach. Świadczyłoby to o ponad stuletniej historii składowania i przechowywania ważnych dla etnologów materiałów. Bez względu na datę ustanowienia instytucji, od samego początku aż po dzień dzisiejszy AN związane jest z funkcjonowaniem Biblioteki Naukowej Towarzystwa. Tym samym losy organizacji, które wiodły ze Lwowa do kolejnych miast już po 1945 roku, wpływały również na dzieje zbiorów archiwalnych. Niestety w wielu przypadkach nie było to pozytywne oddziaływanie, szczególnie jeśli spojrzeć na stan zachowania materiałów oraz ich kompletność.

Jednym do tej pory artykułem traktującym całościowo kwestię AN jest tekst Pauliny Sucheckiej opublikowany w kronice poświęconej setnej rocznicy powstania PTL (Suchecka 1997). Autorka wyróżnia w nim cztery okresy działalności placówki. Podział ten wynika z lokalizacji Archiwum; jest związany z miastami, w których mieściła się siedziba organizacji, a przede wszystkim biblioteka. Suchecka wymienia okresy: lwowski, lubelski, poznański oraz wrocławski, który trwa do dziś. Powyższym ramom można przypisać odpowiednią chronologię. Pierwszy etap trwał do końca II wojny światowej. Wówczas siedzibę To-

warzystwa przeniesiono do Lublina, gdzie od lipca 1944 roku ulokowane były najważniejsze polskie instytucje o charakterze politycznym i społecznym. Do Poznania AN trafiło tylko na okres przejściowy w latach 1951-1952. W wyniku konfliktu pomiędzy prof. Józefem Gajkiem a prof. Eugeniuszem Frankowskim, ten pierwszy przeniósł się do Wrocławia, a wraz z nim cały omawiany zbiór. Począwszy od 1953 roku AN znajduje się w stolicy Dolnego Śląska. Jego siedzibami były kolejno budynki przy Placu biskupa Nankiera, ul. Szewskiej, Koszarowej, Szczytnickiej, a obecnie przy ul. Fryderyka Joliot-Curie, gdzie mieści się również Biblioteka PTL. Przez cały ten okres Archiwum nie doczekało się wydzielonych i specjalnie dostosowanych pomieszczeń, przeznaczonych ściśle na przechowywanie oraz udostępnianie materiałów. Archiwalia przekazywane są do wglądu w czytelni biblioteki.

W tym kontekście warto przywołać wyjątkowy, bo poświęcony jedynie AN, tom Archiwum Etnograficznego, nr 11, opracowany przez Zofię Staszczak (1955). Zawiera on wykaz zawartości Archiwum Naukowego, liczący ponad tysiąc pozycji opatrzonych sygnaturami z ówczesnego działu rękopisów i maszynopisów. W kolejności alfabetycznej nazwisk autorów zestawiono wszystkie materiały z lat 1945-1955, czyli cały ówczesny zasób. Ta niewielka publikacja stanowi do dziś cenną pomoc archiwalną.

Zasób Archiwum Naukowego

Okres przedwojenny, czyli Fischerowski

Przedstawiona powyżej w skrócie historia oddaje przede wszystkim wydarzenia o charakterze instytucjonalnym. Przenosiny wynikały z jasnych uwarunkowań dziejowych, politycznych bądź też po prostu ekonomicznych. Zupełnie inne są dzieje materiałów zgromadzonych w jednostce. Przeglądając historię ich pozyskania, proponuję inny podział. W tym ujęciu pierwszy okres zasługuje na miano Fischerowskiego. To właśnie wybitna działalność Adama Fischera rozpoczęła zupełnie nowy rozdział w dziejach PTL (Simonides 2015). Równie wiele zawdzięcza mu AN, które obecnie jest miejscem przechowywania większej części jego dorobku. Chronologicznie omawiany okres przypada na lata od początku istnienia Archiwum aż do czasu II wojny światowej. W tych latach, za sprawą prof. Fischera, nie tylko ustanowiono AN, ale również zdeponowano w nim dokumenty traktujące o funkcjonowaniu Towarzystwa w pierwszych dekadach jego działalności. W końcu wiele dokumentów zostało wytworzonych przez samego profesora.

Wśród omawianych materiałów znajduje się dość bogata korespondencja z wybitnymi naukowcami tego okresu. Omówiła ją Paulina Suhecka w osobnym artykule (Suhecka 2001). Autorka wspomina w nim o jakże cennej wy-

mianie listów pomiędzy Janem Stanisławem Bystroniem (sygn. 517), Cezarią Ehrenkreutz-Jędrzejewiczową (sygn. 518) czy Sewerynem Udzielą (sygn. 529) a ówczesnym redaktorem „Ludu”. Wiele z tych listów pochodzi również od przedwojennych instytucji o zasięgu krajowym i lokalnym oraz od redakcji różnych czasopism. Wśród innych archiwaliów znajdują się liczne materiały z badań terenowych, odpowiedzi na ankiety oraz artykuły i opracowania. Należy przy tym wspomnieć, iż ten dorobek lwowskiego etnografa zawiera się w blisko 150 sygnaturach, co stanowi dużą część całego Archiwum. Co istotne, materiały te, choć zostały wytworzone przez Fischera i dotyczą okresu sprzed 1945 roku, trafiły do AN dopiero po wojnie. Stało się to dzięki współpracy etnografów, głównie Józefa Gajka, z rodziną profesora, która – przesiedlona ze Lwowa do Gliwic – zabrała ze sobą jego dorobek. Później, jeszcze za czasów lubelskiej siedziby PTL, materiały te zostały przekazane do zasobu Archiwum. Informacje na ten temat są również zawarte w kilku powojennych listach, które dołączono do zbioru (sygn. 519).

Do wytworzonych przed wojną materiałów należy zaliczyć także znamienite archiwalia prof. Stanisława Poniatowskiego, badacza między innymi Syberii. Kilkadziesiąt sygnatur świadczy o dość pokaźnym zasobie tej kolekcji, która już po wojnie, a zarazem po śmierci etnografa, została wzbogacona o kolejnych kilkanaście teczek o różnej zawartości i objętości. Spuścizny³ po prof. Fischerze, jak i prof. Poniatowskim, jeśli można je określić tym mianem⁴, stanowią nie tylko jedno z najważniejszych materiałów przechowywanych w AN, ale również największe zespoły archiwalne. Co warte zauważenia, przez lata nie były one opracowywane oraz dokładnie zewidencjonowane. Obecnie, dzięki grantowi badawczemu realizowanemu w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, zbiory Poniatowskiego zostały wydzielone z inwentarza archiwalnego (Skowron-Markowska 2014: 171-176). Przeprowadzono digitalizację dokumentów, która zakończyła się w czerwcu 2016 roku. Dzięki tym działaniom wszystkie materiały po warszawskim etnografie trafiły do Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego⁵. Na potrzeby projektu utworzono osobny inwentarz archiwalny oraz nadano dokumentom nowe sygnatury. Należy dodać, że już przed niespełną dziesięć laty rozpoczęto opracowanie części materiałów związanych z Poniatowskim. Na zlecenie PTL dokumentami staropolskimi, zgromadzonymi przez profesora podczas jego badań, zajęła się dr Agnieszka Knychalska. Studium jej autorstwa, omawiające treść archiwaliów (Knychalska 2008), jest dostępne dla czytelników na stronie internetowej Towarzystwa.

---

³ Pod tym pojęciem rozumiem materiały, które zostały wytworzone przez daną osobę lub też w jakiś sposób są z nią związane (np. ze względu na zainteresowania badawcze), a które zostały włączone do jednej kolekcji.

⁴ W istocie nie stanowią one wydzielonych kolekcji.

⁵ Część materiałów jest już dostępna pod adresem: www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/collectiondescription?dirids=198 (01.09.2016).

Zbiór po prof. Fischerze, mimo iż nie doczekał się tak kompletnego opracowania, również znajduje się w polu zainteresowania badaczy. Obecnie dr Monika Kujawska, w oparciu o archiwalia, głównie ankiety dotyczące roślin, realizuje projekt finansowany dzięki grantowi Narodowego Centrum Nauki⁶. Celem tego projektu jest stworzenie słownika wierzeń, na podstawie zgromadzonej przez profesora przed laty dokumentacji (Kujawska, Łuczaj, Typek 2015). Być może następstwem tych działań będzie szczegółowe opracowanie materiałów i wydzielenie z Archiwum osobnej kolekcji czy raczej spuścizny po Fischerze.

Według inwentarza zespołu archiwalnego, do roku 1939 zgromadzono 493 jednostki, którym przypisano kolejne numery porządkowe. To one w późniejszym okresie zostały przekształcone w konkretne sygnatury. Co ważne, poszczególne dokumenty czasami zawierają jedynie kilka stron. Niektóre jednak mają nawet po kilkaset, czego przykładem jest „Etnografia Rusinów”, cz. I-III (sygn. 30) czy „Etnografia Prus”, cz. I-IV (sygn. 41) autorstwa Fischera.

Wśród interesujących opracowań, w części przedwojennej czy inaczej Fischerowskiej, znajdują się również dzieła innych wybitnych etnografów. Znajdziemy wśród nich kilka prac Seweryna Udzieli, na przykład „Z kronik kościelnych” (sygn. 173), kilkanaście tekstów autorstwa Henryka Biegeleisena, między innymi „Wróżby i przepowiednie w zwyczajach” (sygn. 180), czy cztery dokumenty Jana Kubarego. Warte uwagi są też ankiety i kwestionariusze z badań terenowych przeprowadzanych jeszcze przed wojną. Kilkanaście sygnatur odnosi się również do materiałów Oskara Kolbera oraz ich opracowań. Dużą część jego spuścizny przekazano w 1961 roku, za sprawą Józefa Gajka, do Poznania⁷. Ponadto zachowano pojedyncze opracowania mniej znanych etnografów, jak choćby Wincen- tego Badury.

Wpływ Józefa Gajka na rozwój Archiwum Naukowego

Wojna przerwała archiwizację ważnych materiałów. Dopiero kilka lat po zakończeniu działań zbrojnych zaczęto ponownie przyjmować do AN cenne materiały. Pierwsze zbiory włączono do inwentarza w 1947 roku, ale systematyczne wpływy zaczęto odnotowywać dwa lata później. Wówczas to zaczął się nowy etap w dziejach PTL. Końcówka lat 40. to prawdopodobnie najbardziej dynamiczny okres w funkcjonowaniu Archiwum, o czym świadczą materiały, które pozyskiwano. Wielką w tym zasługą Józefa Gajka, ucznia Adama Fischera. W ciągu kilku dekad prof. Gajek pełnił różnorodne funkcje w organizacji, będąc zarówno prezesem, jak i przez ponad dziesięć lat sekretarzem generalnym.

---

⁶ Więcej o projekcie na stronie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego: http://www.ptl.info.pl/?page_id=4316 (01.09.2016).

⁷ Do inwentarza AN zostały przed laty wpisane poszczególne prace Kolberga, które *de facto* są własnością Instytutu im. Oskara Kolberga w Poznaniu i tam też są przechowywane.

Jego działalność akademicka była ściśle związana z powojennymi losami PTL. Najpierw przez kilka lat pracował w Lublinie, by później na krótko znaleźć się w Poznaniu. W końcu, w 1953 roku, został zatrudniony w Uniwersytecie Wrocławskim. Razem z nim do miasta nad Odrą przeniosły się zasoby biblioteczo-archiwalne Towarzystwa.

Pracom redakcji rocznika „Lud” Gajek przewodził przez ponad 20 lat i dzięki tej jego aktywności AN znacząco się powiększyło. Każdy z przesłanych do redakcji artykułów, nawet jeśli nie został ostatecznie opublikowany, trafiał do Archiwum. Całość do dziś stanowi niezwykle zbiór archiwalny, który nadal oczekuje na właściwe uporządkowanie i opracowanie. Prócz wielu materiałów o charakterze ściśle naukowym, jak artykuły, recenzje, teksty do kroniki czy rękopisy przygotowanych do publikacji książek, pod dziesiątkami sygnatur można również znaleźć dokumenty sprawozdawcze z działalności poszczególnych oddziałów terenowych, muzeów etnograficznych z całej Polski, wystąpienia i teksty samego Gajka, korespondencję do PTL, także tę prywatną, oraz wiele innych.

Na szczególną uwagę zasługują materiały zbierane na potrzeby pierwszych tomów *Atlasu Polskich Strojów Ludowych* (sygn. 942 i wyższe) czy materiały do opracowania *Polskiego atlasu etnograficznego*, którego profesor przez wiele lat był redaktorem, występujące w inwentarzu od 1951 roku. Szczęśliwie, sporo dokumentów zachowało się również w związku z pracą naukową na uczelni. Ankiety przygotowywane do badań etnograficznych z lat 50. oraz raporty z tychże (w większości sporządzone przez ówczesnych studentów) mogą być dziś ciekawym materiałem do badań porównawczych. Co zrozumiałe, większość z nich dotyczy obszaru Dolnego Śląska; tylko sporadycznie pojawiają się materiały z innych regionów kraju.

Warto nadmienić, iż w tym Gajkowym okresie do Archiwum trafiło sporo materiałów zagranicznych autorów. Są wśród nich etnografowie niemieccy oraz badacze z innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, należących do ówczesnego „bloku demokracji ludowej”. Na przykład, systematycznie pojawiają się recenzje i sprawozdania dotyczące osiągnięć radzieckich etnografów i nowych pozycji książkowych zza wschodniej granicy.

Spoglądając na ten powojenny zbiór, przede wszystkim z pierwszych dziesięciu lat, nie sposób nie zauważyć, iż większość prac z tego okresu ma silny podtekst polityczny. Począwszy od sztandarowych artykułów dotyczących zadań etnografii marksistowskiej, których autorem był Gajek, a skończywszy na licznych sprawozdaniach z działalności PTL z poszczególnych lat, gdzie nowomowa i nawoływanie do wykonywania normy nie są czymś nadzwyczajnym. Część prac dotyczy, co zrozumiałe, także tak zwanych Ziemi Odzyskanych czy raczej Zachodnich, których Piastowski charakter starano się na siłę udowodnić.

Wraz z początkiem lat 60. spadła liczba wprowadzanych do inwentarza materiałów. Rok 1965, według oznaczeń i księgi inwentarzowej, jest bodajże ostatnim (w tym okresie), w którym wpłynęły do AN nabytki. W kolejnych latach być

może założono nowy inwentarz lub też przyjmowano materiały, nie wprowadzając ich do spisu zasobu archiwalnego. Wiele z nich bowiem, jeszcze z okresu PRL, czeka do dziś na opracowanie, na właściwe przyporządkowanie oraz nadanie konkretnego numeru sygnatury.

Zbiory sybirackie

Przełomowym momentem w funkcjonowaniu zasobu, a zatem kolejnym okresem, który warto wydzielić na podstawie pozyskanych materiałów, jest końcówka lat 80. Wówczas to, w styczniu 1988 roku, redakcja „Literatury Ludowej”, na czele z prof. Czesławem Hernasem, wraz z Antonim Kuczyńskim, ogłosiła konkurs na materiały o charakterze wspomnieniowym, dotyczące deportacji i zsyłek na Sybir. W odpowiedzi nadeszły 343 prace o różnej objętości, niektóre liczące nawet kilkaset stron. Wraz z nimi przesyłano dodatkowe dokumenty, głównie fotografie pochodzące z okresu zesłania, w tym takie ciekawostki, jak na przykład zdjęcia legitymacji członkowskich Związku Patriotów Polskich. W 1991 roku wyłoniono zwycięzców, przyznano główne nagrody oraz wyróżnienia. Pomimo zakończenia przyjmowania prac, co nastąpiło wraz z rozstrzygnięciem konkursu, nie zaprzestano pozyskiwać materiału wspomnieniowego. Przez kolejne lata, głównie 90., ale i w XXI wieku, dodawano do spisu inwentarzowego poświęconego relacjom sybiraków kolejne sygnatury. Obecnie zbiór ten liczy ponad tysiąc sygnatur, a każdego roku do zasobu przybywa średnio kilkanaście nowych relacji.

Fakt, iż zbiór ten powiększył się w przeciągu dwóch dekad prawie trzykrotnie, jest przede wszystkim zasługą prof. Kuczyńskiego. Dzięki jego działalności spływały do Wrocławia liczne materiały wspomnieniowe nie tylko z Polski, ale również ze skupisk polonijnych, między innymi z Australii i Oceanii. Wiele słów uznania należy skierować również do samych sybiraków, którzy, mając taką możliwość, postanowili podsumować swoje zesłańcze losy, a spisane wspomnienia przesłać do AN. Wśród ciekawych przypadków są i takie, gdy to nie pojedyncze osoby, lecz lokalny Związek Sybiraków wspólnym wysiłkiem członków zebrał cenne dokumenty i zapiski, po czym przesłał je do zarchiwizowania.

Warto odnotować, że wielu użytkowników AN korzysta nie z zasobów *stricte* etnologicznych, lecz przede wszystkim tych wspomnieniowych, dotyczących zsyłek. W oparciu o ten zasób powstał już szereg książek i artykułów naukowych (Kość-Ryżko 2008, 2013; Ciesielski 1996, 1997; Ciesielski, Hryciuk, Srebrakowski 2004) oraz prac magisterskich. Zwłaszcza w ostatnich latach, gdy w badaniach antropologicznych zaczęto kłaść duży nacisk na analizę doświadczenia, pamięci czy narracji, ta część zasobu archiwalnego Towarzystwa stała się nad wyraz atrakcyjna.

Obecnie zbiór wspomnień jest najlepiej opracowaną częścią zasobu AN. Początkowo czytelnicy mieli do dyspozycji opracowanie bibliograficzne prac kon-

kursowych, które w 1991 roku przygotowała Paulina Suchecka⁸. Wraz z napływem kolejnych materiałów, w drugiej połowie lat 90. zasobem tym zajęła się dr hab. Małgorzata Ruchniewicz z Uniwersytetu Wrocławskiego, która sukcesywnie opracowywała wykaz kolejnych części, tworząc coś w rodzaju „bibliografii komentowanej”, jak sama ją nazwała (Ruchniewicz 2015a, 2015b). Obecnie na stronie internetowej Towarzystwa, w zakładce „Archiwum”, można znaleźć spis przechowywanych wspomnień w porządku alfabetycznym wraz z opisem i streszczeniem każdego z nich⁹. Tamże zamieszczono artykuł tej autorki traktujący szczegółowo o powstaniu i funkcjonowaniu całego zbioru.

Prócz przedstawionych powyżej zasobów, na podstawie których wyłoniłem poszczególne okresy, istnieje jeszcze jeden, osobny zbiór wydzielony w innej księdze inwentarzowej. Jest nim, określany niegdyś jako dział III, archiwalny zbiór „klisz, błon i filmów”, którego dużą część stanowią zdjęcia. Pochodzi on z różnych okresów działalności Towarzystwa. Obecnie spis ten zawiera 4752 sygnatury archiwalne. Materiały te są jednak rozproszone i niekompletne, tym samym inwentarz jest obecnie świadectwem tego, co niegdyś było częścią AN, a co dziś raczej trudno nazwać osobnym zbiorem.

Na koniec warto wspomnieć o najnowszym nabytku – spuściźnie po dr. Janie Piotrze Dekowskim, która została przekazana do AN, a obecnie czeka na opracowanie i udostępnienie. Zbiór ten zawiera materiały dotyczące strojów ludowych, pożywienia i obrzędów dorocznych, głównie z terenu Polski Środkowej.

Stan obecny oraz wyzwania stojące przed Archiwum Naukowym

Przez minione dziesięciolecia w Archiwum Naukowym nie tylko przybywało poszczególnych dokumentów. W instytucji każdego roku zjawiali się różni czytelnicy, zarówno naukowcy, jak i ciekawi świata ludzie, którzy na podstawie pozyskanych informacji pisali artykuły oraz książki. Począwszy od roku 1964 prowadzony jest przy AN „Dziennik obecności”. Początkowo wpisów do tej ewidencji nie było wiele. W pierwszym roku można znaleźć ich tylko osiem, w kolejnym już 18, w 1967 roku podobną liczbę – 17, natomiast w roku 1970 najmniejszą w historii – jedynie pięciu czytelników. Archiwum było najbardziej oblegane w latach 90., z powodu dużego zainteresowania materiałami wspomnieniowymi na temat deportacji. W 1996 roku w dzienniku widnieje aż 116 wpisów, natomiast w następnym roku jeszcze więcej, bo 208 – największa liczba w historii ewidencji czytelników i udostępnianych materiałów.

Nie można pominąć w tym omówieniu pracowników Archiwum. Co ciekawe, w tak długiej historii tej instytucji niewiele było etatowych pracowników. Przez

⁸ Bibliografia prac konkursowych nadal jest dostępna dla czytelników AN.

⁹ Zob.: http://www.ptl.info.pl/?page_id=39 (29.01.2016).

większość lat opiekę nad zasobem sprawowali bibliotekarze, zatrudnieni na stałe w Bibliotece PTL. Wynikało to z symbiozy, która wytworzyła się pomiędzy obiema instytucjami, zwłaszcza od czasu przeprowadzki do Wrocławia. Początkowo jednak, jeszcze w Poznaniu, sprawa Archiwum traktowana była nad wyraz poważnie. W tomie 39 „Ludu”, opublikowanym w 1952 roku, znajduje się ciekawe sprawozdanie z prac nad uporządkowaniem Archiwum. Wówczas nad właściwą ewidencją i opisem materiałów czuwały aż dwie osoby: Maria Walewska oraz Jerzy Grocholski (*Sprawozdanie...* 1952: 536). Taka sytuacja nie powtórzyła się już w kolejnych latach, a materiałów w AN było przecież coraz więcej. To z tego czasu pochodzi instrukcja dotycząca opracowania etnograficznych zbiorów archiwalnych (obecnie sygn. 976), którą prawdopodobnie stworzyli na potrzeby swych prac zatrudnieni etnografowie.

W 1961 roku Zarząd Główny ustanowił stanowisko archiwisty. Zamysłem tego przedsięwzięcia było stworzenie przez pracownika¹⁰ wykazu-katalogu zasobu, który PTL chciało wydać w formie osobnego wydawnictwa (*Sprawozdanie...* 1965: 638). Niestety, z powodu niewywiązania się zatrudnionego z zadania do publikacji nie doszło. W następnym roku, od czerwca do września, zbiory opracowywał Janusz Bohdanowicz. Z kolei od października, prawdopodobnie do końca grudnia – Jan Heidenreich. W wyniku tych prac uporządkowano część zbiorów.

Ponad dwie dekady później po raz kolejny wzmoгло się zainteresowanie Archiwum. W sprawozdaniu z działalności Zarządu Głównego za okres od września 1983 do końca sierpnia 1984 roku nie tylko deklarowano pozyskanie pracownika na potrzeby Archiwum, ale również kreślono wizję prac w placówce:

Optymalizując prace nad katalogiem rzeczowym, zatrudniono na stanowisku młodszego bibliotekarza absolwentkę etnografii Uniwersytetu Wrocławskiego, która zajmuje się również opracowaniem Archiwum Naukowego PTL. Uporządkowanie Archiwum Naukowego jest sprawą pilną, bowiem zawiera ono unikalne materiały dotyczące historii Towarzystwa, bezcenne rękopisy wielu znanych badaczy i podróżników, postaci, które w dziejach folklorystyki polskiej, etnografii i antropologii znaczą naprawdę wiele. W tym przedmiocie planowane są systematyczne prace organizacyjno-naukowe oraz konserwacje (*Sprawozdanie...* 1985: 381).

Zatrudniona wówczas Paulina Suchecka prowadzi Archiwum do chwili obecnej. Jest to jeden z licznych obowiązków kierowniczki Biblioteki PTL, do których należy koordynowanie pozyskiwania zbiorów bibliotecznych, rozliczeń finansowych, zobowiązań wydawniczych, grantowych i in. Niemniej to właśnie w ciągu ostatnich trzech dekad Archiwum zyskało kolekcję sybiracką oraz rozpoczęło pracę nad digitalizacją części zbiorów. Pracy w tym obszarze pozosta-

---

¹⁰ W sprawozdaniu nie podano jego danych.

nie jednak wiele na kolejne lata. Co ważne, w 1984 roku, już po zatrudnieniu etnografki, przeprowadzono jedyne jak dotąd skontrum zasobu. W wyniku tych prac okazało się, że wielu materiałów nie można już odnaleźć w wyznaczonych miejscach, pod danymi sygnaturami. Prawdopodobnie nieokreślona bliżej część została wyniesiona z AN we wcześniejszych latach lub też trafiła do innych tezek, na niewłaściwe miejsca, które teraz trudno zlokalizować.

Każde z archiwów, niezależne od wielkości i charakteru, ma wyznaczone podstawowe cele i zadania. Niektóre z nich są generalne, inne bardziej szczegółowe, zależnie od zbiorów oraz możliwości pracowników i zasobów finansowych. Do tych podstawowych należy zaliczyć gromadzenie, zabezpieczanie i scalenie materiałów, porządkowanie, opracowywanie, przechowywanie oraz udostępnianie zasobu (Strykowski 2015: 13). W wielu archiwach liczba zadań jest o wiele większa i obejmuje między innymi organizację sesji, wykładów popularnonaukowych, projektów wystawienniczych oraz prace naukowo-badawcze, w tym wykonywanie kwerend na zamówienie. Wszystkie z przytoczonych powyżej fundamentalnych celów powinny być wpisane również w misję archiwów prywatnych, zakładowych, a także tych prowadzonych przez różnego rodzaju stowarzyszenia.

Jak już pisałem, wiele z tych zadań było realizowanych w AN, niektóre jednak dość powierzchownie. Należałoby więc obecnie, nie tylko w środowisku etnografów, ale przede wszystkim członków PTL, podjąć dyskusję o przyszłości placówki oraz jej celach na najbliższe lata. Do tych najważniejszych zaliczyłbym opracowanie materiałów archiwalnych, w tym opisanie, uporządkowanie oraz przeprowadzenie skontrum. W ramach tych prac warto pomyśleć również nad wydzieleniem poszczególnych zbiorów archiwalnych, kolekcji, spuścizn. Bez większych problemów można wyznaczyć osobne kategorie archiwalne zbiorów znanych etnografów, ale również korespondencję czy ważniejsze dokumenty dotyczące działalności Towarzystwa. Także materiały z pierwszych lat powojennych mogłyby stworzyć ciekawy, nowy zespół. Takie opracowanie wprowadziłoby ład, a przede wszystkim ułatwiło korzystanie z materiałów przyszłym czytelnikom. Z pewnością warto też podjąć starania nad stworzeniem niewielkiego, ale kompletnego przewodnika po zasobie (Łaszuk 2015). Takie opracowania posiada większość placówek Archiwum Państwowego.

W obecnych czasach wiele z inicjatyw w dziedzinie kultury napotyka bariery natury finansowej. Również tę kwestię warto przemyśleć w kontekście funkcjonowania Archiwum. Czy właściwsze jest pozyskiwanie grantów na poszczególne prace okołoarchiwalne, czy też znalezienie może wątpliwe, ale stałego źródła finansowania, które zapewni systematyczność w pracach nad uporządkowaniem akt?

W końcu AN musi zmierzyć się z problemami, które obecnie dotyczą większości placówek archiwalnych. Postępująca cyfryzacja niejako wymusza digitalizację dokumentów, a ponadto opracowywanie cyfrowych wykazów archiwaliów. Kolejnym zagadnieniem związanym z powszechną komputeryzacją jest pozyski-

wanie materiałów. Jeżeli instytucja nadal ma spełniać taką rolę, to musi być przygotowana na przyjmowanie cyfrowych materiałów – nie tylko zdjęć czy innych plików wizualnych, ale również nagrań wywiadów z badań terenowych i innych tego typu dokumentów. To natomiast wymaga stworzenia nowych zasad składowania, opracowania, a także udostępniania tego typu archiwaliów.

Przez ponad 100 lat antropologia się zmieniła, jednak nie na tyle, by materiały archiwalne traktować jako przeżytek z poprzedniej epoki. Współcześnie powstają interesujące prace przygotowane w oparciu o archiwalia. Dobrym przykładem jest chociażby artykuł Ingi Kuźmy (Kuźma 2013) czy wzmiankowane wcześniej opracowania, pisane w oparciu o sybirackie narracje. Archiwum Naukowe jest więc nadal potrzebne, o czym z pewnością nie trzeba zapewniać. Jednak, by w kolejnych latach można było z niego komfortowo korzystać, należy już teraz podjąć odpowiednie prace organizacyjne. Być może szczególnie powinni zadbać o to ci badacze, którzy w przyszłości chcieliby przekazać swój naukowy dorobek do zasobu Archiwum.

LITERATURA

- Ciesielski S.
1996 *Praca polskich zesłańców w Kazachstanie (1940-1945)*, w: S. Ciesielski, A. Kuczyński (red.), *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 329-354.
- 1997 *Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zesłańcy lat wojny*, Wrocław: Wydawnictwo „W Kolorach Tęczy”.
- Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A.
2004 *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gajkowska O.
1967 *Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Jego powstanie, rozwój i znaczenie w ciągu siedemdziesięciolecia*, „Lud” 51: 1, s. 25-26.
- Knychalska A.
2008 *Dokumenty staropolskie z Archiwum prof. Stanisława Poniatowskiego*, www.ptl.info.pl/?page_id=39 (01.09.2016).
- Kość-Ryżko K.
2008 *Żywi we wspomnieniach. Doświadczenia życia i śmierci w relacjach polskich zesłańców w ZSRR (w latach 1940-1946)*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- 2013 *Doświadczenie wywózki i życia na zesłaniu w relacjach Polaków wywiezionych z Kresów w latach 1940-1941*, „Studia BAS” 34: 2, s. 25-49.
- Kujawska M., Łuczaj Ł., Typek J.
2015 *Fischer's Lexicon of Slavic Beliefs and Customs: A Previously Unknown Contribution to the Ethnobotany of Ukraine and Poland*, „Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine” 11 (85), s. 4-6.

- Kuźma I.
2013 *Łodzianki a Rewolucja 1905 r. – migawki z naukowego archiwum etnograficznego*, „Władza Sądzenia” 2, s. 25-43.
- Laszuk A.
2015 *Zasób polskich archiwów państwowych publikowany w przewodnikach*, w: J.R. Sielezin (red.), *W kręgu historii i archiwistyki. Księga jubileuszowa ofiarowana Czesławowi Margasowi w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, Jelenia Góra: Ad Rem, s. 55-64.
- Ruchniewicz M.
2015a *Wspomnienia Sybiraków – bibliografia komentowana zbiorów Archiwum Naukowego przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu*, www.ptl.info.pl/?page_id=39 (29.01.2016).
2015b *Wspomnienia Sybiraków. Z zasobów Archiwum Naukowego przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu*, www.ptl.info.pl/?page_id=39 (29.01.2016).
- Simonides D.
2015 *Miejsce Adama Fischera w historii polskiej folklorystyki*, w: P. Grochowski, A. Miancki (red.), *Adam Fischer*, Toruń, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 23-44.
- Skowron-Markowska S.
2014 *Digitalizacja kolekcji materiałów Stanisława Poniatowskiego ze zbiorów Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (Oddział we Wrocławiu)*, „Etnografia Nowa” 6, 171-176.
- Sobisiak W.
1955 *Zagadnienie źródeł archiwalnych w pracach Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, materiały z Archiwum Naukowego przy Zarządzie Głównym PTL, sygn. 746.
- Sprawozdanie...*
1896 *Sprawozdanie z posiedzenia Zarządu Głównego*, „Lud” 2, s. 93.
1952 *Sprawozdanie z prac nad uporządkowaniem archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, „Lud” 39, s. 536.
1965 *Sprawozdanie Zarządu Głównego*, „Lud” 47, s. 638.
1985 *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego za okres od 1 września 1983 do 1 września 1984 r.*, „Lud” 69, s. 381.
- Staszczak Z.
1955 *Wykaz zawartości Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Strykowski K.
2015 *O starych i nowych funkcjach archiwów*, w: I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski (red.), *Nowe funkcje archiwów*, Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 11-20.
- Suhecka P.
1997 *Archiwum naukowe*, w: Z. Kłodnicki (red.), *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895-1995)*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 163-166.

- 2001   *Korespondencja Adama Fischera w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, w: Z. Jasiewicz, T. Karwicka (red.), *Przeszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*, Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych PAN, s. 71-78.

Źródła internetowe:

Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego,
www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/collectiondescription?dirids=198 (01.09.2016).
Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, www.ptl.info.pl/?page_id=4316 (01.09.2016).